

УДК 94 (477.46):902

В. М. Лазуренко

**СУЧАСНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ
ВСТАНОВЛЕННЯ ДАТИ ЗАКІНЧЕННЯ ЗЕМНОГО ЖИТТЯ
ТА ЛОКАЛІЗАЦІЮ ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

У статті, на основі опрацювання літератури та джерел, розкривається датування смерті та поховання гетьмана України Богдана Хмельницького, а також, на основі аналізу фіксації в історичних джерелах, подається спроба розкрити локалізацію місця поховання великого українського державотворця. Констатується, що роком закінчення земного життя Богдана Хмельницького є 1657 р., 27 липня – це день смерті, а 23 серпня – дата поховання. Лише подача дати у дослідників іде в одних – за старим, в інших – за новим стилем. Доводиться, що відомого гетьмана було поховано саме в Суботіві на Чигиринщині в “кам’яній”, “монастирській”, “мурованій”, “ринковій”, “Іллінській церкві”, “церкві, що він сам будував”.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, гетьман, державотворець, Іллінська церква, історіографія, крипта, поховання, Суботів.

Постановка проблеми. Новітні, реальні пошуки крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького, які з кінця 2018 р. і донині проводяться в Іллінській церкві в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області, на наше переконання, при правильній інформаційній політиці можуть слугувати активним поштовхом до наближення українського суспільства до усвідомлення необхідності створення Пантеону Національної Пам’яті українських героїв, чого нині бракує в нашій державі. На початку 2019 р. в результаті новітніх георадарних вимірювань фахівці Інституту геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за підтримки громадської організації “Великий Льох”, в Іллінській церкві, що знаходиться в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області, на глибині 3,6–3,9 м виявили контури склепіння та підлоги підземної поховальної споруди розмірами 3х1,3 м і висотою від підлоги до стелі приблизно 1,6 м, ймовірно, викладеної зсередини цеглою і майже повністю засипаної ґрунтом. Споруда орієнтована за напрямком “захід-схід” [1, с. 58]. У привхідній частині церкви, між стовпами, які підтримують хори, наявні ознаки вхідного колодезя до поховальної споруди. Є міркування (гіпотеза!), що це є саме реальне місце поховання (крипта) гетьмана України Богдана Хмельницького. Є ряд певних осіб у нашій державі, які скептично ставляться до цього відкриття, але не автор цієї статті, на переконання якого, це є реальним шансом наблизитись у дослідженні до встановлення реального місця поховання великого українця. До речі, результати досліджень 2018–2019 рр. підтвердили провідні фахівці

світового рівня з археологічної геофізики таких країн, як Швеція, Польща, Іспанія.

Пошук праху великого державотворця України Богдана Хмельницького на сьогодні має не лише історичне, а й політичне значення. Адже його можливе віднайдення стане потужним джерелом і запорукою до міцної єдності нашого українського народу, а Чигиринщина у новому контексті перетвориться на реальне державотворчо-ментально-історичне місце нашої нації.

Як за життя постать гетьмана була оповита багатьма легендами і міфами, так і після його смерті вона залишила по собі для нащадків чимало незрозумілого і втаємниченого, а в деяких аспектах – й обросла фальсифікаціями.

Аналіз останніх досліджень. У свій час до висвітлення питань, пов'язаних із життям та діяльністю гетьмана України Богдана Хмельницького, зверталось чимало дослідників, адже постать гетьмана та його державно-політична діяльність не були обділені увагою у різні хронологічні періоди, як-то радянський і пострадянські періоди. Однак ми спробували за власною методологією поглянути на конкретну проблему, що стосується встановлення дати смерті (і дати поховання) та локалізації поховання великого державотворця України Богдана Хмельницького, адже конкретно цій вузькосформульованій тематиці не було присвячено як у радянській, так і в українській історіографії жодного ґрунтового дослідження.

Мета статті полягає у розкритті, на основі опрацювання літератури та джерел, датування смерті та поховання, а також локалізації місця поховання гетьмана України Богдана Хмельницького.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши ряд надрукованих у різний час досліджень, присвячених життєвому шляху гетьмана Богдана Хмельницького, констатуємо наступне. Численні дослідники, а саме: М. Костомаров, М. Максимович, М. Аркас, М. Грушевський, І. Крип'якевич, А. Ярошенко, Н. Полонська-Василенко, О. Апанович, В. Смолій і В. Степанков, Т. Чухліб, Т. Барабаш [2] та інші аргументовано констатують, що роком смерті Богдана Хмельницького є 1657 рік. Інша річ стосується дати смерті.

Наводимо опрацьовані нами відомості історичного характеру за хронологією публікацій.

Микола Костомаров щодо кончини Богдана Хмельницького пише: “У листі писаря Виговського днем його смерті зазначено 27 липня. Літопис Самовидця свідчить, що помер він “об Успенії св. Богородиці”” [3, с. 71].

Михайло Максимович у своєму дослідженні зафіксував, що гетьман помер “в Чигирині, 15 августа” [4, с. 241].

Така ж дата зафіксована і у творі Проспера Меріме: “15 серпня 1657 року гармати і жалобні дзвони Чигирини сповістили козаків про смерть їхнього гетьмана” [5, с. 189].

В “Історії Русів” про дату смерті гетьмана Богдана Хмельницького зазначається наступне: *“І старий Гетьман останнього дня в своєму житті, побувши із сином своїм та його радниками декілька годин наодинці, помер 15 серпня, пополудні. Лемент і плач челяді Гетьманської і постріл з домової гармати сповістили в місті про смерть Гетьмана”* [6, с. 190].

“27 июля знаменитого гетмана уже не было в живых” – так подає дату смерті Богдана Хмельницького російський історик Сергій Соловйов, який з питань історії України продовжував традиційну великодержавницьку лінію російської історіографії. Саме ця дата, наголошує дослідник, означена в листі І. Виговського до Ф. Бутурліна в м. Київ, а також у донесенні Ф. Бутурліна в Москву [7, с. 378].

Михайло Грушевський констатує дату закінчення земного життя Богдана Хмельницького на основі ряду писемних джерел. *“6 серпня рано помер козацький гетьман Хмельницький, а о вечірні почали дзвонити”*, записав у своєму дневнику Шебеші” [8, с. 1473] (Ференц Шебеші – угорський дипломат семигородського князя Юрія II Ракоці – В.Л.).

“Пролежавши п’ять день без язика, шостого дня – 27 липня (ст. ст.) упокоївся”, – писав своєму королеві Лілієкрон другого дня, 28 с. с. липня” [8, с. 1473] (Густав Лілієкрон призначений шведським королем Карлом X Густавом комісаром (послом) дипломатичної служби Швеції на червень – жовтень 1657 р. для переговорів з українським гетьманом Богданом Хмельницьким щодо шведсько-українського союзу проти Польщі й Московії – В.Л.).

“Упокоївся гетьман минулого вторка, липня 27-го (ст. ст.) в п’ятій годині дня”, – писав Остафій Виговський Тетері” [6, с. 1473]. *“27 липня й.м. пан гетьман з сього світу зійшов”* – офіційно повідомляв путивльського воєводу Виговський Іван” [8, с. 1474].

Іван Крип’якевич з приводу цього зазначає: *“після тривалої і тяжкої хвороби ранком 27 липня (6 серпня н.ст.) 1657 р. Богдан Хмельницький помер в Чигирині”* [9, с. 335].

Наталія Полонська-Василенко, аналізуючи надзвичайно складні події в Україні влітку 1657 р., пише: *“Усі ці події – і в Чигирині, і у війську – підривали сили старого гетьмана. З ним стався удар, і 27 липня 1657 року він помер”* [10, с. 32].

А. Ярошенко констатує, що *“помер Хмельницький 27 липня 1657 року”* [11, с. 67].

Натомість Олена Апанович подає дату смерті гетьмана таким чином: *“Богдана Хмельницького розбив параліч, і за кілька днів великого гетьмана не стало. Закінчив він свій земний шлях 6 серпня 1657 р. у Чигирині”* [12, с. 67].

“Підкошений невдачами, важко хворий Хмельницький помер 6 серпня 1657 р. у Чигирині” – таку дату подають історики Аркадій Жуковський і Орест Субтельний [13, с. 45].

Валерій Смолій і Валерій Степанков пишуть: *“У гетьмана стався крововилив у мозок, і через кілька днів, о 5 год. ранку 27 липня (в понеділок, а*

не у вівторок, як писав О. Виговський у листі до П. Тетері від 1 серпня) перестало битися серце творця Української національної держави” [14, с. 594].

“6 серпня 1657 р. український гетьман помер від апоплексичного удару (інсульту)” – таку дату подають сучасні українські історики Юрій Мицик, Олег Бажан, Віталій Власов [15, с. 122].

“Великий гетьман Богдан Хмельницький відійшов у вічність о 5-ій годині ранку 27 липня 1657 р.”, – на цій даті наголошує сучасний дослідник Віктор Брехуненко [16, с. 68].

Розглянемо тепер окремо питання, яке стосується того, а де ж саме локально був похований Богдан Хмельницький. Ствердним у цьому контексті є лише одне: помер державний діяч у Чигирині, столиці тогочасної Української козацької держави, а ховали його фактично через місяць у Суботові, замиській резиденції Богдана Хмельницького, яка розташована географічно біля Чигирина.

“Не хочу, щоб ховали мене в Чигирині, – прохав Богдан Хмельницький, – те місто надто довго було під гнітом ворогів руського люду. Поховайте у Суботові, на тій маленькій землі, яку здобув власною кров’ю, яку мені відібрано і де розгорілося полум’я, що звільнило Україну” [5, с. 189]. Це цитата з твору французького письменника Проспера Меріме “Богдан Хмельницький”, яка певною мірою не є достовірною, але добре передає атмосферу того періоду. Прохання великого гетьмана було виконано. Обряд поховання здійснював відомий на той час церковний, політичний і літературний діяч Лазар Баранович.

Згідно зі свідченнями Самовидця *“Барзо хорим сам Хмелницкій был, где юже с тоей постелі, албо хоробы не встал, але в скором часі померл о Успенії Пресвятія Богородици. А похоронен был перед святым Симеоном в неделю, где множество народа, а наиболее людей войсковых было, и проважено тіло его з Чигирина до Суботова и там поховано в ринковой церкві” [17].*

Факт поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві засвідчено і в літописі гадяцького полковника Григорія Грабянки: *“З плачем, з голосінням віддаючи усі військові почесні, перевезли його тіло з Чигирина у Суботів і там у мурованій церкві, що на його кошт поставлена, у неділю за день перед Семеном поховали. А потім над могилою вождя свого плакали-плакали і розійшлися кожен до себе” [18].*

В “Історії Русів” подається така інформація: *“Похорон Гетьманові учинено з великим, але сумним тріумфом і з усіма військовими та громадськими почеснями. Тіло його в супроводі численного війська й народу перевезено з Чигирина до власного містечка Гетьманського Суботова і там поховано в монастирській його церкві, з написами й епітафіями” [6, с. 191].*

Про похорони гетьмана Богдана Хмельницького згадується і в літописі Самійла Величка: *“При зібранні всіх полковників та старшини запорізького війська в Чигирині ...доглядач митрополичого престолу преосвященний Лазар Баранович, прибувши з Києва, взяв з Чигирина при великій публіці і з*

церемоніями тіло Хмельницького і, перенісши його в маєтність, поховав його в кам'яній церкві, поставленої його ж, Хмельницьким, коштом” [19, с. 100].

Микола Костомаров з цього приводу зазначав: *“23 серпня тіло Хмельницького було поховане згідно з його заповітом у Суботові, у церкві, яку він побудував. Церква ця з дуже товстими кам'яними стінами існує ще й досі; але мандрівник не знайде там могили Хмельницького: польський полководець Чарнецький в 1664 році, захопивши Суботів, наказав викинути на зганьблення кістки людини, що так вперто боролася проти шляхетського свавілля”*” [3, с. 71].

Михайло Максимович у своєму дослідженні зафіксував, що гетьман *“погребен 30 августа, в знаменитом селе своем Субботове, в поставленной им каменной церкви, и доньне уцелевшей ”* [4, с. 242].

Микола Аркас подає цю подію наступним чином: *“23-го серпня з великою шанюю, з супроводом війська і нечисленного натовпу народу, перенесли тіло його у Суботів, і там поховали по козацькому звичаю, палячи з гармат і рушниць...Тіло поховали у церкві, що він сам будував; коло домовини постановлено його портрет з надписами на надгробку”* [20, с. 213].

Іван Крип'якевич з цього приводу пише: *“У день похоронів, 25 серпня, тіло Богдана Хмельницького було перевезено з Чигирина до Суботова і поховано в кам'яній Іллінській церкві, яку він за життя збудував”* [19, с. 336].

А. Ярошенко констатує, що *“тіло Хмельницького було перевезено з військовими почесностями з Чигирина до Суботова, де й поховано”* [11, с. 67].

Російський дослідник Сергій Соловйов про дату похорону Богдана Хмельницького пише наступне: *“Августа 23-го похоронили Богдана в Субботове”* [7, с. 378].

В історичній літературі немає єдиної думки з питання, де саме відбулися похорон і погребіння Богдана Хмельницького. Валерій Смолій і Валерій Степанков з цього приводу зазначають: *“він мав місце, очевидно, в Іллінській церкві в неділю, 23 серпня”* [14, с. 595].

Враховуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати, і цьому підтвердженням є опрацьовані нами джерела, що Іллінська церква в Суботові стала усипальницею в серпні 1657 р. Адже в цей рік там було привселюдно поховано гетьмана Богдана Хмельницького. Але тут же постає питання: а коли ж, і де, і яким чином з'явилося тоді поховання в Іллінській церкві сина Богдана Хмельницького – Тимоша? Якщо вірити Чернігівському літопису, то у 1664 р. з церкви були викинуті тіла і Богдана Хмельницького, і його сина Тимоша. Виходить, Тиміш був похований ще до смерті батька в новозбудованій на дату його смерті (15 вересня 1653 р.) Іллінській церкві. Є дані, що Тимоша поховали у церкві в Суботові 27 грудня 1653 р. (за іншими даними – 30 грудня) [21]. Тут можна припустити, що поховання Тимоша Хмельницького відбулося (якщо, звичайно, не піддавати сумніву Чернігівській літопис і Літопис Грабянки, а їх потрібно піддавати критиці за очевидну фальсифікацію історичних даних, але це тема окремої статті з окремими історичними обґрунтуваннями – В.Л.), враховуючи викидання тіл з церкви

польськими військами у 1664 р., більш за все, що у сімейному склепі. Богдана Хмельницького було, ймовірно, поховано поряд із сином через чотири роки, хоча є версія і про поховання Тимоша у Михайлівській церкві в Суботові.

Як бачимо, всі дослідники сходяться на тому, що гетьмана Богдана Хмельницького було поховано в Суботові саме в “кам’яній”, “монастирській”, “мурованій”, “ринковій”, “Іллінській церкві”, “церкві, що він сам будував”.

До речі, щодо ринкової церкви. За версією архітектора С. Кілессо, *“Іллінська церква називається ринковою, мабуть, тому, що саме до цієї частини населеного пункту примикалось торжище міста. І досі місцеві жителі називають цю місцевість Крамарське”* [22, с. 97].

Спробуємо не погодитись із міркуванням С. Кілессо щодо такого тлумачення, і ось чому. З огляду на історичну топографію зазначеної місцевості (крутосхили та яри), складно довкола Іллінської церкви знайти таку площу, достатню для розташування ринку. Враховуючи статус Суботова в часи Української козацької держави, не маємо сумніву в тому, що торг у ньому був велелюдним. При цьому не можна забувати, що більшість товарів продавалися з возів, а це, безумовно, вимагало великої і, до того ж, рівної площі, на якій можна було розташувати сотні, а то й тисячі не лише возів, а й великих мажар, запряжених волами. Знайти таке місце в районі Іллінської церкви неможливо. До того ж, дещо дивним, на нашу думку, було б розташування гамірного торжища, яке завжди супроводжувалось значною кількістю сміття і нечистот, прямо біля замиської резиденції гетьмана Богдана Хмельницького та його родинної церкви.

Висновки. Отже, провівши історіографічний аналіз, ми можемо ствердно констатувати наступне. Щодо року і дати закінчення земного життя великого державотворця України Богдана Хмельницького, то всі науковці ствердні – це 1657 р., 27 липня – дата смерті і 23 серпня – дата поховання. Лише подача дати у дослідників йде в одних за старим, в інших – за новим стилем.

Аналіз також підтвердив, на чому сходяться і чимало провідних істориків України, і що підтверджують наявні літописні джерела та історичні дослідження 19, 20, 21-го ст. ст., які присвячені періоду Хмельниччини, – гетьмана Богдана Хмельницького було поховано в Суботові на Чигиринщині саме в “кам’яній”, “монастирській”, “мурованій”, “ринковій”, “Іллінській церкві”, “церкві, що він сам будував”.

Як бачимо, пошуки праху (крипти) великого державотворця України Богдана Хмельницького тривають донині, про що ми зазначали на початку цієї статті. Розвиток сучасної науки подарував нові технологічні можливості в цьому напрямі, а також спонукав дослідників до вироблення нових теоретичних і методологічних підходів до пошуків.

Список використаних джерел

1. Обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського району Черкаської області із застосуванням неруйнівних геофізичних методів: звіт з виконання науково-технічної експертизи. Керівник теми: кандидат геологічних наук К. М. Бондар. – К., 2019. – 62 с.
2. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький: іст. нарис. – К.: Веселка, 1992. – 93 с.; Максимович М. О. Києвъ явился градомъ великимъ...: вибрані українознавчі твори / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису В. О. Замлинський; приміт. І. Л. Бутича; передне слово В. В. Скопенка. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.; Аркас М. М. Історія України-Русі / передне слово П. М. Гвоздецького. – 3-тє факс. вид. – К.: Вища шк., 1993. – 414 с.; Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 9. Кн. 2. – 1997. – 776 с.; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / відп. ред. Ф. П. Шевченко, І. Л. Бутич, Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.; Ярошенко А. Богдан Хмельницький і його роль в історії України. – К.: Держполітвидав УРСР, 1950. – 76 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – 608 с.; Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.; Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 518 с.; Барабаш Т. Богдан Хмельницький. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 256 с.
3. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький: іст. нарис. – К.: Веселка, 1992. – 93 с.
4. Максимович М. О. Києвъ явился градомъ великимъ...: вибрані українознавчі твори / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису В. О. Замлинський; приміт. І. Л. Бутича; передне слово В. В. Скопенка. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
5. Меріме Проспер. Богдан Хмельницький / пер. з фр. Кравця Яреми // Історичні постаті України: іст. нариси: зб. / упоряд. та авт. вст. ст. О. В. Болдирєв. – Одеса: Маяк, 1993. – С. 65–190.
6. Історія Русів / пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
7. Соловьєв С. М. История России с древнейших времен. – М.: Эксмо, 2005. – 1024 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 9. Кн. 2. – 1997. – 776 с.
9. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / відп. ред. Ф. П. Шевченко, І. Л. Бутич, Я. Д. Ісаєвич. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992. – 608 с.
11. Ярошенко А. Богдан Хмельницький і його роль в історії України. – К.: Держполітвидав УРСР, 1950. – 76 с.
12. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

13. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / ред. Я. Грицак, О. Романів. – Львів: Вид-во Наук. товариства ім. Т. Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.
14. Смолій В. А., Степанко В. С. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
15. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України: навч. посіб. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 595 с.
16. Брехуненко В. Богдан Хмельницький. – К.: [б.в.], 2007. – 68 с.
17. Літопис Самовидця // <http://litopys.org.ua/samovyd/sam02.htm>
18. Літопис Григорія Грабянки // https://uk.wikipedia.org/wiki/Літопис_Григорія_Грабянки
19. Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення): навч. посіб. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – 456 с.
20. Аркас М. М. Історія України-Русі / переднє слово П. М. Гвоздецького. – 3-тє факс. вид. – К.: Вища шк., 1993. – 414 с.
21. Тиміш Хмельницький // https://uk.wikipedia.org/wiki/Тиміш_Хмельницький
22. Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. – К.: Техніка, 2000. – 144 с.

References

1. Obstezhennia Illinskoї tserkvy ta prylehloi do nei terytorii u s. Subotiv Chyhyrinskoho raionu Cherkaskoi oblasti iz zastosuvanniam neruiniivnykh heofizychnykh metodiv: zvit z vykonannia naukovo-tekhnichnoi ekspertyzy. Kerivnyk temy: kandydat heolohichnykh nauk K. M. Bondar. – K., 2019. – 62 s.
2. Kostomarov M. I. Bohdan Khmelnytskyi: ist. narys. – K.: Veselka, 1992. – 93 s.; Maksymovych M. O. Куєвнь уавульсія храдотъ велькутмъ...: vybrani ukrainoznavchi tvory / uporiad. ta avt. ist.-biohr. narysu V. O. Zamlynskyi; prymit. I. L. Butycha; perednie slovo V. V. Skopenka. – K.: Lybid, 1994. – 448 s.; Arkas M. M. Istoriiia Ukrainy-Rusi / perednie slovo P. M. Hvozdetskoho. – 3-tie faks. vyd. – K.: Vyshcha shk., 1993. – 414 s.; Hrushevskyi M. C. Istoriiia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. / redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1991. – T. 9. Kn. 2. – 1997. – 776 s.; Krypiakievych I. P. Bohdan Khmelnytskyi / vidp. red. F. P. Shevchenko, I. L. Butych, Ya. D. Isaievych. – 2-e vyd., vypr. i dop. – Lviv: Svit, 1990. – 408 s.; Yaroshenko A. Bohdan Khmelnytskyi i yoho rol v istorii Ukrainy. – K.: Derzhpolityvdav USSR, 1950. – 76 s.; Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: u 2 t. T. 2. Vid seredyny XVII stolittia do 1923 roku. – K.: Lybid, 1992. – 608 s.; Apanovych O. M. Hetmany Ukrainy i koshovi otamany Zaporozkoi Sichi. – K.: Lybid, 1993. – 288 s.; Smolii V. A., Stepankov V. S. Bohdan Khmelnytskyi (sotsialno-politychnyi portret). – 2-he vyd., pererob. – K.: Lybid, 1995. – 624 s.; Chukhlib T. V. Hetmany i monarkhy. Ukrainska derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh 1648 – 1714 rr. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. – 518 s.; Barabash T. Bohdan Khmelnytskyi. – Kh.: Klub simeinoho dozvillia, 2015. – 256 s.
3. Kostomarov M. I. Bohdan Khmelnytskyi: ist. narys. – K.: Veselka, 1992. – 93 s.
4. Maksymovych M. O. Куєвнь уавульсія храдотъ велькутмъ...: vybrani ukrainoznavchi tvory / uporiad. ta avt. ist.-biohr. narysu V. O. Zamlynskyi; prymit. I. L. Butycha; perednie slovo V. V. Skopenka. – K.: Lybid, 1994. – 448 s.

5. Merime Prosper. Bohdan Khmelnytskyi / per. z fr. Kravtsia Yaremy // Istorychni postati Ukrainy: ist. narysy: zb. / uporiad. ta avt. vst. st. O. V. Boldyriev. – Odesa: Maiak, 1993. – S. 65–190.
6. Istoriiia Rusiv / per. I. Dracha; vstup. st. V. Shevchuka. – K.: Rad. pysmennyk, 1991. – 318 s.
7. Solovjev S. M. Istoriiia Rossiyi s drevneishykh vremen. – M.: Eksmo, 2005. – 1024 s.
8. Hrushevskiy M. C. Istoriiia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. / redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1991. – T. 9. Kn. 2. – 1997. – 776 s.
9. Krypiakevych I. P. Bohdan Khmelnytskyi / vidp. red. F. P. Shevchenko, I. L. Butych, Ya. D. Isaievych. – 2-e vyd., vypr. i dop. – Lviv: Svit, 1990. – 408 s.
10. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: u 2 t. T. 2. Vid seredyny XVII stolittia do 1923 roku. – K.: Lybid, 1992. – 608 s.
11. Iaroshenko A. Bohdan Khmelnytskyi i yoho rol v istorii Ukrainy. – K.: Derzhpolitvydav URSS, 1950. – 76 s.
12. Apanovych O. M. Hetmany Ukrainy i koshovi otamany Zaporozkoi Sichi. – K.: Lybid, 1993. – 288 s.
13. Zhukovskiy A., Subtelnyi O. Narys istorii Ukrainy / red. Ya. Hrytsak, O. Romaniv. – Lviv: Vyd-vo Nauk. tovarystva im. T. Shevchenka u Lvovi, 1992. – 230 s.
14. Smolii V. A., Stepanko V. S. Bohdan Khmelnytskyi (sotsialno-politychnyi portret). – 2-he vyd., pererob. – K.: Lybid, 1995. – 624 s.
15. Mytsyk Yu. A., Bazhan O. H., Vlasov V. S. Istoriiia Ukrainy: navch. posib. – 3-tie vyd., dop. i pererob. – K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2010. – 595 s.
16. Brekhunenko V. Bohdan Khmelnytskyi. – K.: [b.v.], 2007. – 68 s.
17. Litopys Samovydtisia // <http://litopys.org.ua/samovydt/sam02.htm>
18. Litopys Hryhoriia Hrabianky // https://uk.wikipedia.org/wiki/Litopys_Hryhoriia_Hrabianky
19. Lazurenko V. M. Istoriiia Chyhyrynshchyny (z naidavnishykh chasiv do sohodennia): navch. posib. – Cherkasy: Vash Dim, 2004. – 456 s.
20. Arkas M. M. Istoriiia Ukrainy-Rusi / perednie slovo P. M. Hvozdetzkoho. – 3-tie faks. vyd. – K.: Vyshcha shk., 1993. – 414 s.
21. Tymish Khmelnytskyi // https://uk.wikipedia.org/wiki/Tymish_Khmelnytskyi
22. Kileso S. K. Arkhitekturni ta mystetski skarby Bohdanovoho kraiu. – K.: Tekhnika, 2000. – 144 s.

V. M. Lazurenko

Modern historiographical view on the problem of setting the date of the end of earthly life and localization of burial place of the Hetman of Ukraine Bohdan Khmelnytsky

The article, based on the analysis of literature and sources, reveals the dating of the death and burial of the Hetman of Ukraine Bohdan Khmelnytsky, and also, on the basis of analysis of fixation in historical sources, attempts to reveal the localization of burial place of a large Ukrainian state maker. It is stated that 1657 is the year of the end of the earthly life of Bohdan Khmelnytsky, July 27 is the day of death, and August 23 is the date of burial. Only some researchers consider the date of death after the old style, the others – after the new one. It is proved that the well-

known Hetman was buried in Subotov, Chyhyryn region, in the "stone", "monastery", "brick", "market", "church of Elias", "the church he built".

Keywords: Bohdan Khmelnytsky, hetman, state creator, Church of Elias, historiography, crypt, burial, Subotiv.

В. М. Лазуренко

Современный историографический взгляд на проблему установления даты окончания земной жизни и локализацию захоронения гетмана Украины Богдана Хмельницкого

В статье, на основе обработки литературы и источников, раскрывается датирование смерти и захоронения гетмана Украины Богдана Хмельницкого, а также, на основе анализа фиксации в исторических источниках, делается попытка раскрыть локализацию места захоронения великого украинского государственника. Констатируется, что годом окончания земной жизни Богдана Хмельницкого является 1657, 27 июля – это день смерти, а 23 августа – дата захоронения. Только дата подается одними исследователями – по старому, другими – по новому стилю. Доказывается, что известный гетман был похоронен именно в Суботове на Чигиринщине в "каменной", "монастырской", "кирпичной", "рыночной", "Ильинской церкви", "церкви, которую он сам строил".

Ключевые слова: Богдан Хмельницкий, гетман, государственник, Ильинская церковь, историография, крипта, захоронение, Суботов.